Леонід Базильчук

Поняття, становлення і специфіка позакласної роботи в школі

Актуальність проблеми визначається умовами оновлення змісту освіти, спрямованого на демократизацію, гуманізацію, гуманітаризацію та відродження традицій національного виховання. значно В таких умовах зростає роль учителя у вихованні гармонійно розвиненого підростаючого покоління та ускладнюються функції позакласної виховної роботи, збагачується її зміст. Це обумовлює необхідність удосконалення підготовки майбутніх учителів до означеного виду діяльності. Проблему організації виховного процесу в позаурочний час у сучасній школі досліджують у різних аспектах: визначення концептуальних засад організації позакласної виховної роботи (Гончаренко С.І., Новосельський В.Ф., Оржеховська В.М., Постовий В.Г., Хлебнікова Л.О., Чорна К.І. та ін.); психологічні аспекти організації позакласної роботи в сучасній школі (Бех І.Д.. Борщевський М.Й., Гречишкіна А.П., Крутенький О.Є., Максименко С.Д., Соколова Л.С., та ін.); проблема змісту і напрямків позаурочної виховної роботи (Дем'янюк Т.Д., Канішевська Л.В., Капська А.Й., Кобзар Б.С., Рибалка В.В., Свириденко С.О., Щербань П.М. та ін.)

Аналіз педагогічної практики сучасної школи засвідчив, що позакласна виховна робота залишається ще слабкою ланкою діяльності школи, вона не набула систематичного цілеспрямованого характеру, адже епізодичність виховних заходів за участі окремих дітей, розширення мережі предметних гуртків, в яких діти продовжують навчання, зменшення кількості гуртків за інтересами ведуть до того, що шкільне життя для дітей завершується водночас із дзвоником з останнього уроку, а далі їх приймає вулиця. Таке явище є особливо небезпечним для підростаючого покоління. Отже, метою нашої статті є уточнити поняття «позакласної роботи»; простежити особливості становлення і специфіку позакласної виховної роботи в школі.

Зміни, які відбуваються сьогодні у всіх галузях соціального життя, охоплюють широкий спектр відносин суспільства й особистості. З одного боку, ці відносини стають жорсткішими, такими, що вимагають конкурентоспроможності всіх суб'єктів, які беруть участь в них, з іншої – дають можливість для вільного самовизначення, самореалізації людини на основі адекватного вибору способів розв'язання своїх соціальних проблем. Ці зміни вимагають пошуку нових підходів до організації взаємодії людей. У тому числі й у галузі навчання і виховання підростаючого покоління.

В сучасній педагогічній думці дедалі більше стверджується розуміння важливості дитинства, співпраці, діалогу, самоактуалізації і самовизначення особистості. Значення цих понять відображено в документах, які визначають державну політику в галузі освіти. У Законі про освіту України, державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI ст.) підкреслюється, що реалізація виховних функцій здійснюється в системі навчально-виховної діяльності вчителя. Важливе місце в цій системі посідає позаурочна діяльність, спрямована на всебічний і гармонійний розвиток особистості школяра, що поєднує духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість [1, 5].

Навчання, виховання і розвиток – для всіх часів і всіх народів найважливіші педагогічні явища духовному життя суспільства. Без них немислиме життя людського суспільства, адже їх призначення полягає у передачі нагромаджених знань і життєвого досвіду від покоління до покоління. Без навчання і виховання неможливий прогрес людства, немислимий розвиток людини в онтогенезі.

Щоб визначити сутність позакласної роботи, спробуємо з’ясувати її місце у виховному процесі загальноосвітньої школи.

Виховання здійснюється через виховний процес – ціленаправлений процес взаємодії: індивід-індивід, індивід-група, індивід-колектив. Цей процес організовується і здійснюється протягом усього життя, в різних соціальних інститутах, серед яких нас цікавитиме, перш за все, загальноосвітня школа.

Виховний процес школи розглядається вченими (Бех І.Д., Карпенчук С.Г., Кузь В.Г., Ничкало Н.Г., Нісімчук А.С., Падалка О.С., Трухін І.О., Шпак О.Т., та ін.) як цілісна динамічна система, системотворчим чинником якої є цілі розвитку особистості школяра, які реалізовуються у взаємодії учня і педагога. До складу динамічної системи виховного процесу входять суб’єкти і об’єкти виховання в широкому сенсі, різноманітні зв’язки, що виявляються між ними, а також умови, в яких протікає процес їх взаємодії.

Виховний процес загальноосвітньої школи реалізується через виховну роботу педагогів і школярів. Педагоги школи здійснюють цілеспрямовану професійну діяльність, яка сприяє вирішенню виховних завдань, як одного з компонентів виховного процесу. Ця діяльність не обмежується впливом на учня і взаємодію з ним. Вона припускає як вплив навколишнього середовища на дитину, так і активну дію на це середовище. Тому на думку вчених (Алексюк А.М., Бойко А.М., Галузинський В.М., Євтух М.Б., Кузьмінський А.І., Нісімчук А.С., Падалка О.С., Смолюк І.О., Шпак О.Т. та ін.), виховна робота – це цілеспрямована діяльність, яка спрямована на створення

позитивно-виховного середовища та організації сумісної життєдіяльності дорослих і дітей, здійснювана педагогічним колективом або окремим педагогом, з метою формування ціннісних орієнтацій, творчий розвиток, саморозвиток і самореалізацію особистості школяра. Її зміст, методика і технології визначаються системою виховної роботи тієї або іншої освітньої установи за певними напрямками

Так наприклад, вчені Алексюк А.М., Лісова С.В., Лещенко М.П., Хриков Є.М., Якса Н.В., пропонують розглядати систему виховної роботи в школі у вигляді взаємозв'язаних блоків:

– виховання у процесі навчання – цілеспрямована взаємодія учителя і учнів під час уроків і в позаурочний навчальний час (факультативи, предметні гуртки, олімпіади тощо);
– взаємини у шкільному колективі, психологічний клімат у школі;
– позаурочна діяльність (класні години, гуртки, вечори тощо) та позашкільна (екскурсії, походи, робота з батьками, молодіжними організаціями, в будинках творчості тощо).

Отже, система виховної роботи школи охоплює процеси виховання учнів під час навчальної діяльності (в урочний і в позаурочний навчальний час); та під час позаурочної виховної тобто дозвіллєвої діяльності (позакласна і позашкільна робота).

Позаурочна виховна робота доповнює і поглиблює процес виховання, який здійснюється під час навчання учнів. В педагогічній літературі використовують терміни: «позанавчальна», «позаурочна», «позакласна», «позашкільна робота», але інколи зустрічаються протиріччя у їх використанні. Спробуємо визначити сутність цих понять.

Під позанавчальною виховною діяльністю, за Б.С. Кобзарем, – це «цілеспрямована навчально-виховна робота зі школярами, що її організують і здійснюють вчителі, вихователі в різних школах в позаурочний час» [2, 7].

Канішевська Л.В. дає визначення позаурочної виховної діяльності як організованих і цілеспрямованих занять, які проводяться в позаурочний час для розширення і поглиблення знань, умінь і навичок, розвитку самостійності, індивідуальних здібностей і нахилів учнів, а також задоволення їхніх інтересів і забезпечення корисного відпочинку.

Ми погоджуємось із думкою Б.С. Кобзаря, що поняття «позаурочна» і «позанавчальна» виховна робота можна розглядати як найбільш широкі і до того ж синонімічні, що охоплюють усі види і форми виховної роботи з учнями

поза уроками і за межами навчального часу. Позаурочна виховна діяльність, зазвичай, складається із позакласної і позашкільної роботи .

В Українському педагогічному словнику С. Гончаренка визначено, що терміном «позашкільна робота» позначається виховна робота, яка здійснюється спеціальними позашкільними установами. З-поміж них і позашкільні заклади – державні та громадські організації та інструктивно-методичні установи з позашкільної роботи з дітьми й підлітками. Існують позашкільні заклади загального типу (палаци, будинки школярів, дитячі парки, дитячі сектори профспілкових клубів і палаців культури) і спеціалізовані (дитячі бібліотеки, театри, спортивні школи, станції юних натуралістів, техніків, туристів, дитячі залізниці, морські та річкові пароплавства, лісництва тощо). А позакласна робота у школі – це одна із форм організації дозвілля учнів, яка організовується і проводиться в позаурочний час органами дитячого самоврядування за активною допомогою і при тактичному керівництві з боку педагогічного колективу, особливо класних керівників, вихователів, організаторів позакласної і позашкільної роботи.

Терміном «позакласна робота» зазначає Т.А. Ільїна, найчастіше визначається виховна робота, що проводиться класним керівником і вчителем з учнями своєї школи в позанавчальний час. Аналогічним є визначення М.М. Фіцули. За його словами, позакласна робота – це різноманітна освітня і виховна робота, спрямована на задоволення інтересів і запитів дітей, її організовує з учнями в позаурочний час педагогічний колектив школи [8, 82].

Позакласна робота є єдиною нерегламентованою часом сферою виховання, через яку проходять практично всі діти: місце її функціонування – школа державна установа, де держава так чи інакше регламентує мету, завдання, зміст, методику і діяльність шкільних педагогів, які мають певні правові адміністративні зобов’язання (Поднєбєсова Г.Б).

І.Г. Колесник позакласною роботою вважає «таку діяльність, яка за своїм змістом виходить за межі обов’язкових навчальних програм, здійснюється у вільний від навчання час, організується на началах добровільності, самодіяльності і самоврядування учнів» [3, 11].

Вчені С.А. Смірнов, І.Б. Котова, Є.Н. Шиянов визначають позакласну виховну роботу як організацію педагогом різноманітних видів діяльності школярів у позаурочний час, які забезпечують необхідні умови для соціалізації особистості дитини.

На думку Ю.А. Конаржевського позакласна виховна робота – це діяльність, яка протікає у школі, поза рамками класу, але під безпосереднім

педагогічним піклуванням класного керівника або інших педагогів, яка складається з таких форм , які проходять не в рамках класу, а в рамках інших об'єднань учнів, в тому числі в гуртках, в яких працюють учні різних класів та виховних об'єднаннях

Отже, під позакласною виховною роботою в школі ми розуміємо цілеспрямовану виховну роботу зі школярами, що її організовують і здійснюють учителі, вихователі, органи дитячого самоврядування в школі після уроків, і яка спрямована на на досягнення єдиної мети – гармонійного розвитку дітей та молоді, задоволення їх інтересів і запитів, виявлення талановитих і обдарованих вихованців; створення умов для самовиховання і самореалізації кожного учня.

Використовуючи термін «позакласна виховна робота», ми маємо на увазі цілеспрямовану діяльність суб'єкта виховання, тобто шкільного педагога. З іншого боку, якщо мова йде про діяльність школяра як суб'єкта виховної роботи школи, точніше буде використання терміну «позакласна діяльність».

У фундаментальних ідеях впродовж всієї історії педагогіки як зарубіжної, так і вітчизняної, має місце висновок про те, що виховання в чистому вигляді не існує, що виховання – це організація спільної діяльності, взаємодії педагогів і учнів. Саме різноманітні види діяльності, які людина добровільно і з цікавістю обирає впливають на розвиток різних сфер особистості (когнітивну, емоційно-вольову, мотиваційну, поведінково-діяльнісну та ін.) дозволяють розвивати її якості і властивості. Саме у діяльності, вступаючи в спілкування з іншими людьми, з предметами, явищами навколишнього світу, дитина збагачує знання про світ, розвиває і удосконалює свої навички і уміння, формує звички, виробляє критерії оцінки життєвих явищ, які допомагають йому оцінювати що все оточує і вступати з ним в певні взаємини. Сприятливими умовами для такого виховання і розвитку – є позакласна діяльність учнів .

До проблеми виховання учнів в процесі позакласної діяльності зверталися у своїх працях та пошуках видатні вчені і педагоги минулого і сьогодення (Блонський П.П., Макаренко А.С., Русова С.Ф., Стельмахович М., Сухомлинський В.О., Ушинський К.Д., Шацький С.Т, Фіцула М.М, Підкасистий П.Ю, Євтух М.Б, Мойсеюк Н.Є. та ін.), відомі психологи і філософи (Бех І., Зязюн І., Катарський О., Костюк Г., Шинкарук В. та ін.) Так, ще в 20-ті роки стихійно стали з'являтись керівники виховної роботи, а в 30-ті з'являється посада класного керівника. Софія Русова відзначала, що найкраща школа без позашкільної освіти, позаурочної виховної роботи і допомоги її не

дасть великих корисних наслідків... вона потрібна для культурного поступу країни як один із засобів до виховання всебічно розвиненої особи – індивідуальності [7, 19].

Вагомий вплив на розвиток позакласної роботи в школі мали ідеї А.С. Макаренка, зокрема педагогіка паралельної дії та «метод вибуху», він наголошував на тому, що «школа повинна бути єдиним колективом, в якому організовані всі виховні процеси» [5, 132]. Поряд з предметними гуртками створювались художні, драматичні, технічні, а також клуби. Позакласна діяльність сприяла розвитку творчих здібностей, інтересів і захоплень школярів. Найсуттєвішими особливостями такої виховної роботи були: добровільність участі дітей і підлітків; диференціація діяльності вихованців за інтересами; розширення сфери спілкування в позакласному колективі.

З подальшим розвитком країни, слід відмітити, що виховна робота велася у двох напрямках: масова позакласна діяльність, в організації якої традиційно брали участь усі вчителі і вихователі; спеціальні форми позакласної діяльності – гуртки, клуби, секції, студії, в яких учні працювали за власним бажанням і за рекомендацією вчителів, вихователів.

В.О. Сухомлинський був глибоко переконаний, що можливості для всебічного розвитку молодших школярів у позакласні години дуже широкі; він вважав, що необхідними умовами правильної організації вільного часу школярів є: чітка організація всієї системи позакласної виховної діяльності, педагогічне забезпечення системи та структури виховної діяльності з учнями в позашкільному середовищі. Вчений підкреслював, що виховна робота вимагає від педагога багато зусиль, «це робота серця і нервів, це буквально щоденна і щогодинна витрата величезних душевних сил» [6, 149].

В умовах становлення незалежної Української держави, демократизації і гуманізації суспільних відносин, відродження національної культури, національної самосвідомості, виховання громадської активності, мистецтвотворчої і духовної функції школи сучасні вихователі ставлять перед собою першочерговим завданням – духовний, моральний розвиток і формування всебічно й гармонічно розвиненої, творчої особистості. Почали створюватись навчальні заклади нового типу на базі загальноосвітніх шкіл: ліцеї, гімназії, школи-гімназії, коледжі, НВК та інші. Тому актуальною стала розробка Концепції позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи (Гончаренко С.У., Новосельський В.Ф., Оржеховська В.М., Постовий В.Г., Хлєбнікова Л.О., Чорна К.І.), яка ставить вимогу перед педагогами країни нагальної і серйозної перебудови позакласної виховної роботи. Акцентується увага на завданнях позакласної роботи: закріплення і поглиблення знань,

набутих у процесі навчання; розширення загальноосвітнього кругозору учнів, формування у них наукового світогляду; формування інтересів до різних галузей науки, техніки, мистецтва, спорту, виявлення і розвиток індивідуальних творчих здібностей і нахилів; організація дозвілля школярів, культурного відпочинку та розумних розваг; поширення виховного впливу на учнів у різних напрямках виховання.

Концепція має відкритий характер і визначає основні стратегічні напрями і специфіку вдосконалення позакласної виховної роботи з підростаючим поколінням. Моделі і шляхи реалізації можуть бути різними залежно від регіональних та національних умов, особливостей педагогічного процесу [4, 48–55].

Визначимо специфіку позакласної виховної роботи на сучасному етапі розвитку школи.

1. Це певна цілісна, динамічна система напрямків, змісту, організаційних форм, методів та засобів, яка спрямована на досягнення єдиної мети виховання.
2. Це система взаємодії вчителів і учнів, яка передбачає формування духовного світу і життєтворчості школярів, розвиток їх внутрішніх якостей, інтересів, потреб до творчості у процесі багатогранної діяльності, яку вони вільно обирають.
3. Це різноманітна освітня виховна робота, яка спрямована на задоволення інтересів дітей, поглиблення їх знань і на ставлення до учня як до Людини, якій притаманне пізнання цілісного світу, своєрідне його усвідомлення і особливе ставлення до життя та визначення свого місця у оточуючому бутті.
4. Це, на відміну від навчальної, нерегламентована часом робота, яка характеризується відсутністю оцінювання учнів, вільним спілкуванням суб’єктів навчально-виховного процесу між собою, свободою вибору змісту, форм, засобів, методів позакласної роботи, а різноманітні види позакласної виховної роботи сприяють більш різнобічному розкриттю індивідуальних здібностей дитини, які далеко не завжди проявляються на уроках.
5. Це цілеспрямовано організоване педагогами дозвілля учнів, у їх вільний від навчання час, спрямований на самореалізацію особистості у різних видах діяльності протягом усього житя та досягнення загальної мети виховання, яка визначається об’єктивними факторами розвитку суспільства, держави і конкретизується виховними установами, вихователями з урахуванням національно-регіональних, статево-вікових, індивідуально-особистісних особливостей.

Отже, під позакласною роботою в школі ми розуміємо цілеспрямовану виховну роботу зі школярами, що її організовують і здійснюють учителі, вихователі, органи дитячого самоврядування в школі після уроків, і яка спрямована на на досягнення єдиної мети – гармонійного розвитку дітей та

молоді, задоволення їх інтересів і запитів, виявлення талановитих і обдарованих вихованців; створення умов для самовиховання і самореалізації кожного учня.

Специфіка позакласної вихованої роботи полягає в тому, що це процес багатогранного впливу на особистість (сім'ї, засобів масової інформації, оточуючого середовища та ін.), передбачає вмілої організації виховної роботи (дитина розвивається на всіх вікових етапах як цілісна особистість), а це вимагає необхідність одночасного формування різних якостей особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI ст.). – К.: МО України, 1994.
2. Кобзар Б.С. Внеурочная воспитательная работа в школах продленного дня. – К.: Рад. школа, 1991. – 223 с.
3. Колесник І.Г. Позакласна робота старшокласників. – К.: Знання, 1967. – 48 с.
4. Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи // Рад. школа. – 1991. – № 6. – С. 48–55.
5. Макаренко А.С. Методика виховної роботи. – К.: Рад школа, 1990. – С. 223.
6. Русова С. Нова школа соціального виховання // Український освітній журнал. – 1994. – № 1. – С. 19.
7. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві // Вибр. твори: в 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 426.
8. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студ. вищих педагогічних закладів освіти. – Тернопіль: ТДПУ, 1997. – 192 с.